

L'EPITHETE DANS LA LYRIQUE SYMBOLISTE ROUMAINE

Carmen NICOLESCU
Colegiul Național I.C. Brătianu, Pitești

***Résumé:** On peut apprécier que, bien que la lyrique symboliste soit, en général, l'expression d'un univers sombre, caractérisé par un lyrisme négatif accentué, il y a quand même un équilibre bien calculé en ce qui concerne l'emploi des épithètes. C'est pourquoi l'épithète une valeur expressive pertinente pour désigner l'univers spécifique en représentant à la fois une marque stylistique indubitable.*

***Mots-clés :** équilibre, lyrisme négatif, symbolisme*

Simbolismul, mișcare literar-artistică de anvergură europeană, cu reverberații în diferite domenii ale vieții cultural-artistice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, înseamnă, în primul rând, o atitudine ce încearcă să depășească complexul unor tipare existente în epocă. Acest curent literar, manifestat prin excelență în lirică, având acumulată experiența romantismului de la negarea căruia pleacă, își propune o reinnoire a esteticii și a mijloacelor de expresie. Preocuparea majoră se îndreaptă asupra stilului, a figurilor imaginației, a plasticității limbajului, prin folosirea unei recuzite stilistice specifice, care să deosebească scriitura proprie de operele literare existente până în acel moment. Cunoșcând o dezvoltare sincronă în aproape toate țările unde au existat scriitori care să își manifeste interesul pentru această mișcare, simbolismul a avut privilegiul să își propage estetica și ideile novatoare în același timp, să își popularizeze operele simultan, prin citirea lor în cenacluri și cafenele boeme (care făceau parte în mod necesar din această nouă atitudine), și prin publicarea lor în revistele literare în vogă ale momentului. Toate acestea au condus la transformări semnificative în limbaj și în ceea ce presupunea concepția despre exprimarea lirică din epocă.

Simbolismul românesc înseamnă, în limbajul de specialitate, o atitudine literară care exprimă senzații deosebite (v. D. Micu), stranii și un aer morbid, maladiu, evocate prin muzicalitate melancolic-deprimantă, tonalitate languoasă, reprezentări aluzive, imagini neclare, imprecise, reverie incertă, în genere o anumită «atmosferă», a cărei specificitate este redată, în mare parte, și de epitet. Operele scriitorilor români nu reprezintă doar un moment în evoluția literaturii noastre; ele constituie, prin unitatea lor în diversitate, o imagine cuprinzătoare a ceea ce a însemnat simbolismul în evoluția literaturii române, însumând o întreagă etapă de reșezare a mijloacelor de expresie și depășirea complexului eminescian, care a generat în epocă un epigonism fără precedent și a dat amploare curentelor tradiționaliste. Modernitatea simbolismului românesc va deschide drumul marilor opere de înaltă expresie artistică ale unor poeți ce au devenit deja momente de reper ale valorilor perene din literatura română: T. Arghezi, L. Blaga, I. Barbu. Aceștia, critica și istoria literară îi asociază pe G. Bacovia și pe I. Minulescu, scriitori care pornesc din simbolism și îl depășesc prin originalitatea abordării esteticii acestui curent.

Conform lui T. Vianu, autorul „unei opere literare obține, prin epitele sale, reliefurile obiectelor pe care dorește să le evoce în fantezia cititorului și, prin alegerea unor anumite din câte ar fi fost posibile, exprimă care anume din trăsăturile realității a

vorbit mai puternic închipuirii și sensibilității lui. Studiul epitetelor folosite de un scriitor este deci una din căile cele mai indicate pentru cunoașterea lui”¹.

Peisajul liricii studiate se distinge printr-o tendință de repetare obsesivă a unor clișee ce dau impresia de monotonie când sunt întrebuințate epitete ca: **dulce, trist, alb, negru, blând, pal/palid**. Unitatea și corespondența mijloacelor stilistice cu temele și motivele liricii simboliste: *spleen*, nevroză, decepție, însingurare se reflectă și la nivelul epitetului. Acest trop, având un rol deosebit în procesul plâsmuirii imaginilor, se încadrează de cele mai multe ori în sintagme cu valoare metaforică, personificatoare, alegorică, hiperbolică și contribuie la construcția unor simboluri specifice. Epitetul poate interfera și cu alte figuri de stil (v. *epitetul - trop: metaforic, antitetice, hiperbolic, personificator*), dobândind astfel o valoare sporită prin raritatea, prin ineditul și prin contrastul lui cu termenul asociat. El relevă mai intens o însușire, prin repetarea și prin stereotipia lui în opera reprezentanților aceluiași curent literar și contribuie la construirea unui univers stilistic specific. În lirica simbolistă, frecvența și noutatea asocierilor unui anumit epitet conferă acestuia forța expresivă sporind emoția estetică și contribuind la conturarea unui univers liric de o anumită factură și originalitate. Se știe faptul că „arta poetică lasă libere o serie de posibilități combinatorii, ce permit generarea unor texte unicat, chiar dacă acestea sunt încadrabile, datorită *constantelor* artei poetice, într-o clasă comună”². Acum este folosit intens epitetul sinestezic, cel care trimite, prin semnificația lui alături de elementul determinat, la asocieri din diferite zone ale senzorialului (vizual, gustativ, olfactiv, tactil). Epitetul cromatic, parte și el din cel sinestezic, ocupă un loc destul de însemnat pe scala frecvenței și este specific liricii simboliste. Epitetul ornant se înscrie, în general, în linia tradițională a poeziei romantice (**dulce, trist**), dar sunt și anumite epitete care conturează universul simbolist (**greu, pustiu**), conferindu-i nota originală și specifică, în consonanță cu orientarea generală a curentului. Sfera lexicală a epitetului se înscrie în vocabularul termenilor care denumesc viața senzorial-afectivă, fiziologică și spirituală, valența lor expresivă negativă fiind preponderentă: **trist, dulce, amar, nebun, mort, viu, tânăr, bătrân, pustiu, gol, obosit, singur/solitar, funebru, funerar, fatal, satanic, înalt, mare/enorm/imens/nemărginit, mic, blând, sfânt, ud, moale, larg**, sau al termenilor cromatici: **alb, negru, roșu, galben, verde, violet, gri, cenușiu, vânăt, de sânge, de plumb, de aur/auriu, de argint/argintiu, de opal, de smarald, de onix**. Lirica simbolistă românească se caracterizează prin predominanța adjectivelor ale căror conotații negative sunt adesea accentuate de cele de culoare, în scopul de a construi o imagine care să fie cât mai sugestivă cu privire la transmiterea intențiilor estetice ale autorului.

În textele investigate amănunțit, se observă că, în cea mai mare parte a operei lor, poeții folosesc un anumit tip de epitete stereotipe simboliste, deoarece ocurența lor în text este repetată. Astfel, nu se poate să nu fie semnalate epitete ca **trist, fatal, alb, negru, blond**, uneori **plumb, de argint/argintiu, de aur/aurit, roșu/de sânge**, alteleori, **singur/solitar, pustiu, vechi, larg, mare/imens/enorm, sfânt, gol, adânc, încet, greu, veșnic/etern**, ce alcătuiesc un întreg univers. Poetul simbolist manifestă o atitudine protestatară față de mediul social și cultural, găsind refugiul într-o stare profund solitară,

¹ T. Vianu, *Studii de stilistică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, cap. *Epitetul eminescian*, p. 144.

² Mariana Neț, *Figură și artă poetică*, în SCL XL, nr. 6, București, Editura Academiei Române, 1989, p. 532.

simțindu-se condamnat să trăiască într-o societate ostilă și filistină, pentru care valorile autentice sunt doar cele de ordin material.

Se pot enumera și câteva dintre temele acestei lirici, cărora le corespund anumite epitete, ce îi definesc universul:

- *cultivarea solitudinii* discrete, tacit-apăsătoare, asumată și acceptată, cu speranța că posteritatea va avea discernământ și o va înțelege (**singur, solitar, pustiu, greu, ultim**);

- *reveria sau rătăcirea imaginară*, acele călătorii imaginare spre ținuturi puțin explorate, îndepărtate, necunoscute (Extremul Orient, Sudul înșorit, Levantul exotic, Nordul îndepărtat: **mare, enorm, nemărginit, imens, larg, îndepărtat, departe, lung, înalt, mistic, fantastic, magic, fin**);

- *cultivarea enigmaticului* și a ceea ce se cheamă *intimism*, adică lumea interioară care este o cu totul altă realitate, a misterului, prin sondarea subconștientului în stare de halucinație și vis (**ideal, pur, sfânt, adânc**);

- *nevroza, morbidul, lugubrul* sunt teme care îi apasă pe simbolizști; ei au nevoie să vadă, să resimtă imperfecțiunile realității, de unde să își dorească, cu mai multă ardoare, evadarea (**obosit, trist, jalnic, amar, lugubru, nebun, groaznic, îngrozitor, satanic, fatal, funebru, funerar, îndoliat/de doliu**);

- *natura*. Ca lumea reală să fie și mai potrivnică, *peisajele* sunt *autumnale* (ploioase, cețoase, cu păsări care nu prevestesc decât răul, în acest sens *corbul* fiind pasărea emblematică a liricii simboliste, iar *negrul* culoarea specifică) sau *geroase*, friguroase, cu zăpadă impură și natură moartă, fără posibilitatea de revenire la viață, fără speranță. Atunci când ar trebui să fie frumoase (v. *primăvara* la Bacovia), anotimpurile produc **nervi**, exasperează, culorile sunt prea tari, prea vii și prea pline de viață pentru poetul secătuit de boală și copleșit de plictiseală, de neputința înțelegerii unui climat natural și social ostil (**putred, veșted, cenușiu, negru, de plumb, mort/moartă, ud, moale, violet, vânăt, albastru, cald, rece**);

- *orașul*, temă preferată a simbolizștilor este fie mare, cu aglomerări insuportabile, cu mizerie și mult cenușiu, decădere morală și promiscuitate, fie mic, târg provincial, trist, melancolic, lipsit de perspectivă, anihilant, unde poetul se simte cuprins de acea neliniște nedefinită, de *spleen*-ul care îl torturează, dar fără să îl distrugă, fiind un proces ce ucide lent și, mai ales, psihic (**straniu, bizar, neînțeleș, pal/palid/cadaveric, mare, mic, uitat, cenușiu**);

- *temele sociale* sunt prezente în lirica simbolistă pentru a evidenția inadapabilitatea, revolta antifilistină, inaderența la principiile unei societăți ale cărei valori sunt nu doar în decădere, ci inacceptabile pentru poetul care nu se regăsește în nici un fel în ele. De aici și o revoltă surdă împotriva prozaismului existențial, a realității înconjurătoare, fără viitor și fără speranță pentru cel care aspiră la cunoașterea Absolutului. Acum se afirmă *conștiința vidului* și a derutei interioare, întrucât poetul nu se mai poate regăsi în interiorul eului său și este **damnat, blestemat**, chiar **izolat/singur/solitar/neînțeleș/bizar** în societate și în intimitatea sa, deoarece nu mai găsește forța de a se mobiliza și de a lupta.

Epitetul, figură de stil definitorie cu privire la raportul *formația scriitorului – orizontul său lingvistic, literar și cultural*, reflectă, în aceeași măsură, modul în care creatorul de imagini artistice percepe realitatea înconjurătoare, iar, supunându-l unei estetici *a priori*, el poate să contureze valențele sensibilității și originalității poetului. Sursele acestei figuri de stil sunt multiple și subiective, autorul alegând, dintr-o bogată recuzită, cum este cea a liricii simboliste, acele epitete care se potrivesc mai bine intențiilor sale artistice. De aceea, unii poeți simbolizști, ca I.M. Rașcu, N. Davidescu, D. Iacobescu, B. Nemțeanu, Al. T. Stamatiad, Al. Obedenaru, M. Demetriade, sunt

receptați ca scriitori cu o tendință vizibilă spre macabru și morbid, epitetele prezente în poeziile lor construind o atare imagine. La alți poeți, cum ar fi Macedonski (în *Rondeluri*) sau I. Minulescu, E. Farago, Claudia Millian-Minulescu, E. Ștefănescu-Est, acest trop construiește un univers intim, suav, cu un ușor sentiment de tristețe, fără a fi, totuși, profundă, nevrotică, ci o trăire mai degrabă exterioară, melancolică. Din analiza consacrată epitetului, rezultă faptul că poezia simbolistă începe cu exemplele mai mult sau mai puțin tematice pe care le oferă Macedonski, poetul a cărui înclinație romantică persistă, continuă cu toți membrii cenaclului *Literatorul*, unde e mai mult macabru și morbid, iar imaginile sunt cultivate cu aceeași consecvență: M. Demetriade, Al. Obedenaru, I. C. Săvescu, C. Pavelescu, D. Karnabatt, Tr. Demetrescu, Gh. Orleanu, Al. T. Stamatiad, C. Cantilli, Al Petroff. Alți poeți rămân doar mari admiratori ai autorului *Florilor sacre* și publică poezie simbolistă: H. Furtună și I. Pillat, E. Ștefănescu-Est. Se caută apoi o altă latură, aceea a urâtului citadin și a vieții solitare în marile aglomerații urbane, unde sensibilitatea artistică trece prin filtrul unei formații intelectuale de excepție, în grupul de la *Vieța nouă*: Ov. Densusianu, Al Gherghel, E. Speranția, M. Cruceanu, N. Davidescu, N. Budurescu, V. Paraschivescu, C. T. Stoika, I.M. Rașcu, Al. Colorian, B. Fundoianu, B. Nemțeanu. Mai sunt câțiva poeți care, chiar dacă au colaborat sau nu la cele două cenacluri, au scris poezie simbolistă: D. Iacobescu, B. Solacolu, M. Romanescu, E. Farago, iar alții care au scris în mod firesc, publicând în reviste ca *Viața românească*, *Sămănătorul* și *Contemporanul*: M. Săulescu, Gh. Orleanu, D. Anghel, D. Botez, A. Călugăru, E. Isac. Unii sunt apariții meteorice: G. Donna, A. Moșoiu, Al. Vițianu, I. Minulescu, Claudia Millian-Minulescu, G. Bacovia, care au publicat poezie simbolistă în diverse reviste, fără legătură, de cele mai multe ori, cu mișcarea literară. Dintre simboțiști, se disting câțiva poeți care, prin abordarea originală și prin însușirea profundă a esteticii specifice curentului, au reușit să creeze opere de o remarcabilă valoare și cu un acut sentiment al tristeții organice: Șt. Petică, D. Anghel, I. C. Săvescu, Tr. Demetrescu, I. Pillat, I. M. Rașcu, M. Săulescu, B. Fundoianu și G. Bacovia, la care sentimentul de apăsare sufletească devine o stare generalizată de *spleen*, de disperare. În schimb, la E. Farago, E. Ștefănescu-Est și I. Minulescu tristețea, artificială uneori, declamativă de cele mai multe ori, este transmisă lectorului într-o armonie cromatică degajată, completată de o muzicalitate ritmică proprie.

Astfel, se poate aprecia că, deși lirica simbolistă, în ansamblul ei, este expresia unui univers sumbru, caracterizat printr-un accentuat lirism negativ, există totuși un echilibru bine calculat în privința folosirii epitetelor. Poeții simboțiști au avut întotdeauna conștiința reflexului produs de operele lor în imaginația receptorului de literatură și au căutat să își exprime sentimentele, chiar și negative, în spiritul lirismului și al temelor simboliste, fără a exagera însă. Nivelul ridicat de frecvență al epitetului sinestezic, cu accentuarea laturii cromatice, contribuie la o reșezare a valorilor estetice și expresive ale imaginii poetice, oferind noi deschideri și noi oportunități viitoare lirici. Toate acestea converg spre concluzia justificată, conform căreia, epitetul în lirica simbolistă are valoarea expresivă cea mai pertinentă în conturarea universului specific și reprezintă o marcă stilistică indubitabilă.

Bibliografie

Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului*, în românește de Antonia Constantinescu, București, Editura Univers, 1977, p. 44-339.

Genette, Gérard, *Figuri*, selecție, traducere și prefață de Angela Ion, Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1978.

Marsais, Du, *Despre tropi (...)*, traducere, studiu introductiv și aparat critic de Maria Carpov, București, Editura Univers, 1977.

Morier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, P.U.F., 1961.

Neț, Mariana, *Figură și artă poetică*, în SCL XL, nr. 6, București, Editura Academiei Române, 1989.

Vianu, Tudor, *Studii de stilistică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968